

Wprowadzenie

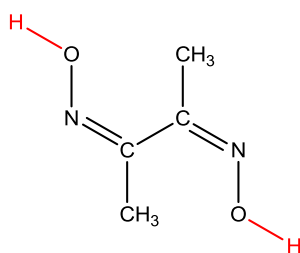
Kompleksy chelatowe stanowią klasę połączeń kompleksowych charakteryzujących się obecnością ligandów wielokleszczowych (polidentnych), czyli łączących się z atomem (jonem) centralnym za pomocą więcej niż jednego wiązania koordynacyjnego (mają więcej niż jeden atom ligandowy, bezpośrednio tworzący wiązanie z atomem lub jonem centralnym).

Kompleksy te są ważne ze względu na ich stabilność spowodowaną tworzeniem się trwałych pierścieni (najczęściej 5- i 6-członowych), a także ze względu na tzw. **efekt chelatowy** związany z przebiegiem reakcji powstawania tych związków (w czasie tych reakcji rośnie nieuporządkowanie w roztworze, tzn. zmiana entropii układu ma znak dodatni, co napędza przebieg reakcji).

Wśród chelatowych związków kompleksowych na szczególne wyróżnienie zasługuje grupa **chelatów wewnętrznych**, czyli związków kompleksowych nieposiadających ładunku (obojętnych elektrycznie). Brak wypadkowego ładunku jest wynikiem zsumowania się dodatniego ładunku jonu centralnego i ładunków ujemnych pochodzących od anionów.

Przykładem liganda tworzącego chelaty wewnętrzne jest **dimetyloglioksym**, zwany także odczynnikiem Czugajewa na cześć chemika, który zsyntezował ten związek i wprowadził do chemii analitycznej jako substancję do oznaczania jonów wielu metali.

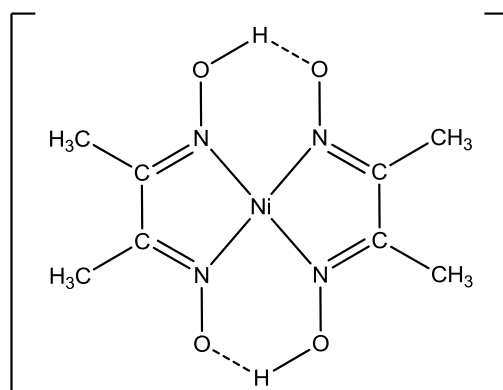
Dimetyloglioksym zapisuje się często w schematyczny sposób: H_2dmg . Zapis ten ma sugerować, że jest to związek o charakterze kwasowym, składający się z 2 atomów wodoru mogących ulegać dysocjacji oraz z anionu reszty kwasowej (zapisywanej skrótowo jako dmg^{2-}). Poniżej przedstawiono wzór strukturalny dimetyloglioksymu; kolorem zaznaczono kwasowe atomy wodoru (te, które ulegają dysocjacji).

Wzór strukturalny dimetyloglioksymu

Dimetyloglioksym biorący udział w reakcji z jonem metalu, w której pełni funkcję liganda, odszczepia (oddysocjowuje) jeden atom wodoru, stając się tym samym anionem jednoujemnym o wzorze $Hdmg^-$. Niekiedy w reakcji powstawania chelatu z dimetyloglioksymem dodaje się zasady, która ułatwia odłączenie się atomu wodoru.

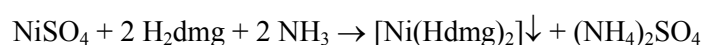
W niniejszym ćwiczeniu zajmiemy się syntezą bis(dimetylogliksymiano)niklu(II), czyli połączenia kompleksowego, w którym rolę jonu centralnego pełni kation niklu(II) (Ni^{2+}), natomiast ligandami są dwa aniony dimetylogliksymianowe (Hdmg^-). Poniżej podano strukturę tego związku.

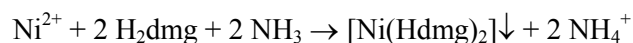
Wzór strukturalny bis(dimetylogliksymiano)niklu(II)

W strukturze bis(dimetylogliksymiano)niklu(II) występują wewnątrzcząsteczkowe **wiązania wodorowe** (zaznaczone linią przerywaną), dodatkowo stabilizujące cały związek.

Dla poprawnego przebiegu reakcji syntezy bis(dimetylogliksymiano)niklu(II) konieczne jest dodanie amoniaku (NH_3), który jako związek zasadowy odrywa atom wodoru z dimetylogliksymu. Zachodzi reakcja o następującym zapisie cząsteczkowym:

oraz jonowym:

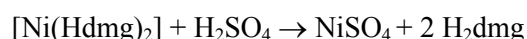

Bis(dimetylogliksymiano)nikiel(II)

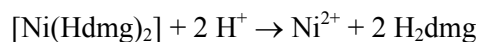
Chelaty wewnętrzne nie mają budowy jonowej, dlatego nie ulegają rozpuszczeniu w wodzie. W omawianej reakcji bis(dimetylogliksymiano)nikiel(II) tworzy się od razu jako różowy osad (patrz: rysunek obok) i nie jest konieczne przeprowadzanie krystalizacji. Chelaty wewnętrzne ulegają natomiast rozpuszczeniu w rozpuszczalnikach niepolarnych, takich jak chloroform (CHCl_3) czy tetrachlorometan (CCl_4).

Dimetylogliksym jest związkiem trudno rozpuszczalnym w wodzie i w reakcji korzysta się z jego roztworu sporządzonym w etanolu. Niestety, alkohol etylowy rozpuszcza także powstający chelat wewnętrzny niklu(II), co jest spowodowane słabszą polarnością etanolu w stosunku do wody. Wynika stąd, że w reakcji nie można zastosować dużego nadmiaru dimetylogliksymu, ponieważ etanol służący do jego rozpuszczenia mógłby rozpuścić także powstający produkt, przyczyniając się do zmniejszenia wydajności.

Bis(dimetyloglioksymiano)nikiel(II) rozтворя się także w kwasach. W wyniku takiej reakcji cząsteczka kwasu dostarcza atomu wodoru, co powoduje rozpad kompleksu i odtworzenie się nieskompleksowanych jonów niklu(II) oraz 2 cząsteczek dimetyloglioksymu:

a w formie jonowej:

Oznacza to, że obecność kwasu w środowisku reakcji powoduje zmniejszenie wydajności. Tymczasem na początku syntezy celowo zakwasza się dodatkowo roztwór soli niklu(II), by spowodować początkowe rozpuszczenie kompleksu. Ma to na celu zwiększenie rozpuszczalności związku w wodzie, co umożliwi bardzo powolne wytrącanie osadu w miarę dodawania dimetyloglioksymu i amoniaku. Powstały w ten sposób osad chelatu ma wyraźniejszą strukturę krystaliczną i jest czystszy (zawiera mniej zanieczyszczeń, np. fragmentów roztworu, biorących się ze zbyt nagłego wytrącania osadu). Wpływ na zwiększenie rozpuszczalności osadu ma także podwyższenie temperatury roztworu (większość związków, w tym $[\text{Ni}(\text{Hdmg})_2]$ rozpuszcza się lepiej na gorąco niż na zimno).

Po dodaniu odczynnika Czugajewa oraz amoniaku należy doprowadzić do powolnego powstawania osadu, a następnie do zmniejszenia jego rozpuszczalności (poprzez ochłodzenie) tak, by cały związek $[\text{Ni}(\text{Hdmg})_2]$ znalazł się w osadzie i aby wydajność preparatu była możliwie największa.

Bis(dimetyloglioksymiano)nikiel(II) jest kompleksem **homoleptycznym (izoleptycznym)**, ponieważ zawiera tylko jeden rodzaj ligandów. Przeciwnieństwem kompleksów homoleptycznych są kompleksy **heteroleptyczne**, zawierające różne rodzaje ligandów (np. kation tetraamina-dichlorokobaltu(III): $[\text{CoCl}_2(\text{NH}_3)_4]^+$).

Odczynnik Czugajewa znalazł dość szerokie zastosowanie w chemii analitycznej. Za jego pomocą wytrąca się osady chelatów wewnętrznych metali takich jak nikiel(II) (Ni^{2+}), żelazo(II) (Fe^{2+}) lub miedź(II) (Cu^{2+}). Powstające związki są barwne, charakteryzują się dużą czystością i trwałością, dlatego w ich postaci oznacza się wymienione jony metali na drodze **analizy wagowej**. Analiza ta polega na możliwie całkowitym wytrąceniu jonu metalu w postaci danego związku, a następnie zważeniu powstałego osadu. Na podstawie tej masy oblicza się zawartość jonów metalu w próbce.

Literatura

1. A. Bielański, *Podstawy chemii nieorganicznej*, wyd. PWN, Warszawa 2002, tom I (rozdz. 15. 1. – 15.2., 15.4. – 15.7.).
2. J. D. Lee, *Związła chemia nieorganiczna*, wyd. PWN, Warszawa 1997 (rozdz. 8.8. – 8.9.).
3. T. Lipiec, Z. S. Szmal, *Chemia analityczna z elementami analizy instrumentalnej*, wyd. PZWL, Warszawa 1996 (rozdz. 2.4.2.3., 2.5. punkt 1.).

Zagadnienia do opracowania przed przystąpieniem do ćwiczenia

1. Napisz w formie jonowej i cząsteczkowej równanie reakcji syntezy bis(dimetyloglioksymiano)niklu(II).
2. Narysuj wzory strukturalne dimetyloglioksymu i jego anionu oraz bis(dimetyloglioksymiano)niklu(II).
3. Wyjaśnij pojęcia: kompleks chelatowy, ligand polidentny, chelat wewnętrzny, kompleks homoleptyczny, kompleks heteroleptyczny.
4. Jakie warunki musi spełniać ligand, by mógł on tworzyć chelaty wewnętrzne?
5. Na podstawie wzoru strukturalnego kompleksu niklu(II) z dimetyloglioksymem napisz, jaką kleszczowość (dentność) ma ligand Hdmg⁻.
6. Dlaczego w reakcji syntezy [Ni(Hdmg)₂] nie powinno stosować się zbyt dużego nadmiaru dimetyloglioksymu?
7. Wymień sposoby zwiększenia rozpuszczalności [Ni(Hdmg)₂] w wodzie.
8. Napisz w formie cząsteczkowej i jonowej równanie reakcji roztwarzania [Ni(Hdmg)₂] w kwasie siarkowym(VI). Wyjaśnij, dlaczego mimo zachodzenia tej reakcji, wprowadza się kwas siarkowy(VI) do mieszaniny reakcyjnej.
9. Omów zastosowanie odczynnika Czugaiewa w chemii analitycznej.
10. Podaj nazwy poniższych związków kompleksowych:
  - a. [CoCl(NH₃)₅]⁺
  - b. K₄[Fe(CN)₆]
  - c. [Ag(NH₃)₂]Cl

Obliczenia do wykonania przed przystąpieniem do ćwiczenia

- Zadanie 1.** Oblicz, jaka objętość stężonego kwasu siarkowego(VI) (H₂SO₄) o stężeniu procentowym 98% i gęstości 1,8361 g/cm³ jest potrzebna do sporządzenia 50 cm³ roztworu tego kwasu o stężeniu 1 mol/dm³.
- Zadanie 2.** Oblicz, jaka objętość stężonego roztworu amoniaku (NH₃) o stężeniu procentowym 25% i gęstości 0,9101 g/cm³ jest potrzebna do sporządzenia 50 cm³ roztworu o stężeniu 2 mol/dm³.
- Zadanie 3.** Oblicz masę dimetyloglioksymu (C₄H₈N₂O₂) potrzebną do sporządzenia 100 cm³ roztworu etanolowego o stężeniu 2% i gęstości 0,789 g/cm³.
- Zadanie 4.** Oblicz teoretyczną masę bis(dimetyloglioksymiano)niklu(II), który powstanie w wyniku reakcji 1 g heptahydratu siarczanu(VI) niklu(II) (NiSO₄·7H₂O) z dimetyloglioksymem w środowisku amoniaku.

Wykonanie

Na wadze odważyć 1 g heptahydratu siarczanu(VI) niklu(II) ($\text{NiSO}_4 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$), odważkę przenieść do wysokiej zlewki i rozpuścić w około 100 cm^3 wody destylowanej.

Przygotować 50 cm^3 roztworu kwasu siarkowego(VI) (H_2SO_4) o stężeniu 1 mol/dm^3 (patrz: **zadanie 1.**), 50 cm^3 roztworu amoniaku (NH_3) o stężeniu 2 mol/dm^3 (patrz: **zadanie 2.**) i 100 cm^3 roztworu dimetylogliksymu ($\text{C}_4\text{H}_8\text{N}_2\text{O}_2$) w alkoholu etylowym (etanolu $\text{C}_2\text{H}_5\text{OH}$) o stężeniu 2% (patrz: **zadanie 3.**).

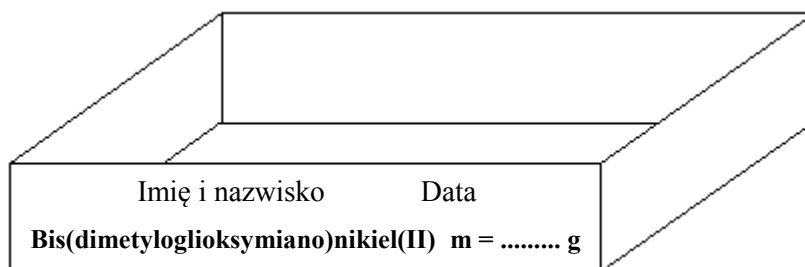
Wprowadzić 12 cm^3 przygotowanego roztworu kwasu siarkowego(VI) (H_2SO_4) o stężeniu 1 mol/dm^3 do zlewki zawierającej roztwór soli niklu. Zakwaszony roztwór siarczanu(VI) niklu(II) ogrzać do temperatury około 80°C (sprawdzić termometrem).

Do ogrzanego roztworu dodawać porcjami 60 cm^3 etanolowego roztworu dimetylogliksymu o stężeniu 2%, mieszając w trakcie bagietką. Następnie, kontynuując mieszanie roztworu, dodawać do niego kroplami roztwór amoniaku (NH_3) o stężeniu 2 mol/dm^3 , aż do wystąpienia wyraźnego jego zapachu wydzielającego się ze zlewki. Zlewkę z wytrąconym osadem przykryć szkiełkiem zegarkowym i łagodnie ogrzewać przez około pół godziny.

Po oziębieniu roztworu odsączyć osad, a w przesączu sprawdzić całkowitą strącenia przez dodanie niewielkiej ilości 2% roztworu dimetylogliksymu i dodatkowe zalkalizowanie roztworem amoniaku. Osad przemyć ciepłą wodą (o temperaturze 60°C) do całkowitego wymycia jonów siarczanowych(VI) (SO_4^{2-}).

Wymycie jonów SO_4^{2-} sprawdzić pobierając kroplę wody przemywającej do probówki i dodając roztworu BaCl_2 (przygotowanego przez rozpuszczenie szczypty $\text{BaCl}_2 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ w 3 cm^3 wody). Wytrącenie białego osadu świadczy o obecności jonów SO_4^{2-} i o konieczności kontynuowania przemywania. Sączek z przemytym osadem pozostawić do wysuszenia

Suchy osad przenieść z sączka na uprzednio zważone szkiełko zegarkowe lub szalkę Petriego i zważyć. Obliczyć wydajność syntezy na podstawie wyników obliczeń z **zadania 4.** Otrzymany preparat przenieść do opisanego pudełka (jak na poniższym rysunku) i oddać wraz z raportem.

Utylizacja odpadów

1. Niezużyty roztwór kwasu siarkowego(VI) należy obficie rozcieńczyć bieżącą wodą i dopiero po rozcieńczeniu można wylać do kanalizacji, spłukując wodą z kranu.
2. Niezużyty roztwór amoniaku umieścić w pojemniku W-Z.
3. Niezużyty roztwór dimetyloglioksymu umieścić w pojemniku O.
4. Osady siarczanu(VI) baru (po sprawdzeniu całkowitości wytrącenia) umieścić w pojemniku S.
5. Przesącz po odsączeniu bis(dimetyloglioksymiano)niklu(II), niezawierający jonów niklu(II), umieścić w pojemniku S.